DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i11A158ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Despre tratamentul neologismelor în DELR. Corijări și completări etimologice

Ion Giurgea[1,*], Cristian Moroianu[1,2], Monica Vasileanu[1,2]

[1] *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România*
[2] *Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 București, România*

Despre articol

Istoric:
Primit 2 martie 2020
Acceptat 15 martie 2020
Publicat 10 iunie 2020

Cuvinte-cheie:
etimologie
neologism
împrumut
mijloace interne

Rezumat

Autorii, redactori și revizori ai DELR, propun o discuție asupra tratării originii neologismelor în dicționarele noastre academice, cu referire la literele *A–D* (parțial) și dau exemple de rezolvări etimologice noi, corectînd și completînd soluțiile propuse în DEX și în DLR. Cu această ocazie, vor fi actualizate cîteva dintre criteriile obținerii unei etimologii științifice și vor fi reinterpretate concepte precum etimologia multiplă sau etimologia mixtă, în variatele lor forme de manifestare. Sînt discutate soluții etimologice pentru 132 de cuvinte, organizate în funcție de criteriul predominant folosit în stabilirea etimologiei.

1. Introducere

Prezentul articol propune o serie de corijări și completări etimologice la tratamentul neologismelor din dicționarele noastre academice mai vechi sau mai noi, pe baza primelor trei volume ale DELR (2011, 2015 și 2018) și a lucrărilor în curs la volumul al patrulea și la revizuirea primului volum[1].

Etimologia cuvintelor unei limbi este una dintre cele mai importante componente ale respectivei limbi din următoarele motive: 1) pune în evidență contactele—atît cele populare, cît și, mai ales, cele culturale—pe care vorbitorii unei limbi le-au avut (de la constituirea ei) și le au în continuare cu limbile cu care societatea din care aceștia fac parte s-a aflat în contact (geografic, cultural sau civilizațional); 2) conduce la realizarea unor statistici relevante privitoare la numărul și calitatea cuvintelor care constituie vocabularul unei limbi; 3) relevă tendințele pe care le presupune îmbogățirea și diversificarea lexicală, în legătură directă cu integrarea respectivei limbi în circuitul relațiilor cu celelalte culturi și civilizații.

După cum se știe, vocabularul limbii noastre cunoaște o mare diversitate etimologică, româna fiind influențată, pe parcursul istoriei sale și în directă dependență de poziția sa geografică, în mod substanțial, de limbi precum vechea slavă, bulgara, sîrba, turca, maghiara, germana, ucraineana, pe de o parte, rezultat al contactului direct cu populațiile vecine și al conviețuirii intra- și interetnice; pe de altă parte, a cunoscut multiple influențe culturale, începînd cu slavona în perioada veche și continuînd, succesiv, cu latina cultă, neogreaca, franceza, (din nou) germana, italiana, rusa și engleza, dintre care unele constituie, în continuare, surse substanțiale de împrumuturi. Unele dintre acestea, precum neogreaca și rusa, fie și-au încetat, fie și-au diminuat considerabil calitatea de limbi furnizoare de cuvinte, rolul lor „istoric" în organizarea societății românești fiind dependent de perioade și de condiții sociopolitice depășite. Altele, precum latina cultă, italiana și, mai nou, spaniola contribuie și astăzi, în măsură diferită, la dezvoltarea lexicului: latina a rămas o sursă importantă pentru împrumutarea unor termeni savanți, în vreme ce din italiană și din spaniolă pătrund cuvinte care denumesc „realia" specifice celor două culturi. În sfîrșit, engleza și-a intensificat

*Adrese de corespondență: *giurgeaion@yahoo.com* (IG), *cristian_moroianu@hotmail.com* (CM), *monica.vasileanu@gmail.com* (MV).

[1] În prezent, volumul I al DELR se află într-o fază de completare și de actualizare a conținutului, conform ultimelor norme intrate în vigoare odată cu cel mai recent volum publicat (vol. II, partea a II-a, 2018, v. *Bibliografia*).

aportul la îmbogățirea vocabularului într-un context socio-economic care amintește, *mutatis mutandis*, de influența franceză dominantă din secolul al XIX-lea, dar care se particularizează prin caracterul său globalizant.

Unul dintre aspectele importante ale activității lexicografice, în mod particular, a celei academice este propunerea de soluții etimologice cît mai aproape de realitatea creării sau pătrunderii în limbă a unităților lexicale, cu alte cuvinte care să corespundă cît mai multor criterii de stabilire a unei etimologii științifice (Sala, 1999, p. 23–32). În sinteză, o sursă lexicală externă (unică sau multiplă) poate fi considerată etimon[2] al unui cuvînt românesc dacă:

a) există o corespondență vizibilă sau motivabilă la nivel formal (fonetic, morfematic și morfologic) și la nivel semantic, ținîndu-se cont de evoluția în timp, pe terenul limbii-gazdă, a respectivului cuvînt (*criteriile formal* și *semantic*);
b) etimonul extern presupus este atestat în limba de origine într-o perioadă anterioară prezenței lui în română (*criteriul cronologic*)[3];
c) etimonul extern are o anumită vechime și circulație în limba de origine, cu care se presupune că româna s-ar fi aflat în contact în perioada împrumutului (*criteriul frecvenței*)[4];
d) etimonul direct aparține, în cazul unui împrumut popular, unei limbi aflate în vecinătate geografică cu zona în care a pătruns respectivul cuvînt (*criteriul geografic*);
e) etimonul extern a aparținut sau aparține, în diverse etape de evoluție a societății, unui nivel de limbă care a reflectat sau reflectă o puternică influență externă (*criteriul istoric și cultural*), unică sau multiplă, confirmată de orizontul cultural și orientarea lingvistică a autorilor la care au fost atestate pentru prima dată împrumuturile respective.

În cazul unei soluții interne, trebuie respectate cel puțin:

a) *criteriul formal*, care are în vedere, în cazul cuvintelor analizabile, explicarea construcției morfematice, completat de
b) *criteriul derivațional*, care presupune compatibilitatea dintre categoria lexico-gramaticală a bazei lexicale cu un anumit afix derivativ[5],
c) *criteriul etimologiei afixelor*, care arată că derivarea cu un afix originar din altă limbă decît baza nu este posibilă decît la nivel intern și
d) *criteriul semantic* (compoziționalitatea sensului).

În sfîrșit, în cazul împrumuturilor culturale, mai vechi sau mai noi, trebuie avută în vedere posibilitatea construirii lor din material lingvistic autohton după unul sau mai multe modele externe structural analizabile, așadar calcul lexical (în principal, cel de structură morfematică) și cel lexico-gramatical. Criteriile esențiale în considerarea calcului ca soluție etimologică sînt cel cronologic și cel istorico-cultural.

O situație particulară este reprezentată de etimologia multiplă externă și de cea mixtă. Etimologia multiplă externă presupune, în mod obiectiv, împrumutarea unui cuvînt din două sau mai multe surse externe, simultan sau succesiv, soluție favorizată, printre altele, de caracterul internațional al cuvîntului,

[2] Prin convenție, în acest context înțelegem prin *etimon* atît o sursă externă unică, cît și una multiplă.

[3] În acest caz, criteriul cronologic este completat de cel semantic și de cel cultural. Spre exemplu, verbul *a decădea* nu este o creație internă, ci este un împrumut din it. *decadere* și din fr. *déchoir*, românizat după *cădea*; *descrește* nu se explică exclusiv din *des–* + *crește*, ci trebuie raportat la un model extern (calc după fr. *décroître*) etc.

[4] Dacă însă cuvîntul respectiv aparține unui limbaj cu un grad ridicat de specializare, frecvența lui în limba de origine nu este relevantă, el avînd o circulație restrînsă atît în limba din care provine, cît și în cea care îl împrumută. În această situație, o mai mare relevanță au criteriul cronologic, respectiv anterioritatea atestării lui într-o altă limbă, și cel cultural. Spre exemplu, un cuvînt cu circulație internațională și avînd structură în întregime analizabilă poate fi considerat, în funcție de momentul în care pătrunde în română, inclusiv creație internă dacă nu există suficiente argumente pentru considerarea lui exclusivă ca împrumut (nu este un concept specific unei alte limbi, nu are un autor cunoscut care să îl impună).

[5] Spre exemplu, ca regulă generală, prefixul negativ *ne–* nu se atașează direct infinitivului scurt, sufixul *–bil* este atașat exclusiv verbelor, sufixul *–os* este exclusiv postsubstantival etc. Aparentele excepții de la aceste reguli trebuie explicate prin raportare la fenomene analogice, spre exemplu, derivarea prin substituție, pentru care vezi Moroianu (2008, p. 194–206; 2009, p. 281–294).

de similitudinea formală și semantică a etimoanelor externe directe (care, la rîndul lor, au aceeași origine, directă sau îndepărtată), de influențele externe multiple care caracterizează o anumită epocă, o anumită regiune sau profilul multilingvistic al unui autor[6]. Etimologia multiplă mixtă ia în considerare posibilitatea ca un anumit cuvînt, aparținînd epocii de maturitate structurală a limbii române moderne și avînd o formă în întregime analizabilă, să poată fi atît împrumutat, cît și format pe cale internă, în mod independent de prezența sa în alte limbi cu care româna să aibă contacte. Spre exemplu, dacă nu există contraargumente de ordin cronologic, semantic sau al poziției în limbă, deverbalele neologice cu prefixul *re–* pot fi considerate, în egală măsură, creații interne sau împrumuturi analizabile, de regulă din franceză (vezi *reabona*, atestat la sfîrșitul secolului al XIX-lea, *reangaja*, atestat la începutul secolului trecut, ca și *recombina*, de altfel), adjectivele sau substantivele relativ recente cu prefixele *anti–* sau *pro–* permit, de asemenea, o dublă explicație: derivate interne sau împrumuturi analizabile (vezi *antiacademic*, atestat începînd cu anii ’60 ai secolului XX), numeroase verbe neologice pot fi derivate directe din adjective sau din substantive atît în alte limbi (înrudite genetic sau cultural), de unde să le fi împrumutat ca atare, cît și pe teren românesc (vezi *anagrama* vb. „a face o anagramă”, derivat intern postsubstantival sau împrumut din fr. *anagrammer*, *ancora* vb. „a fixa o navă cu ajutorul unei ancore”, derivat intern postsubstantival sau împrumut din it. *ancorare*, *absenta* „a fi absent”, *absolutiza* „a atribui în mod exagerat unui fapt sau unei idei o valoare absolută”, *accidenta* „a provoca un accident”, *clica* „a selecta cu ajutorul unui clic” etc.). Adjectivele recente în *–bil* au, de multe ori, etimologie multiplă mixtă (vezi *acordabil, –ă* „care poate fi acordat”, *ameliorabil, –ă* „care se poate ameliora”, *clasabil, –ă* „care se poate clasa”, *conectabil, –ă* „care se poate conecta”) etc. Același fenomen privește și adjectivele recente provenite din toponime (spre exemplu, *anatolian* adj. „din Anatolia”, din fr. *anatolien* sau derivat etnic din *Anatolia*, *anexionism* s.n. „politică de anexiune”, derivat intern sau împrumut din fr. *annexionnisme* etc.). În asemenea situații, chiar dacă se poate proba cu argumente o sursă externă, ea nu poate și nu trebuie să fie considerată exclusivă, respectivele cuvinte putînd fi create, în paralel, și prin mijloace interne. Nu trebuie desconsiderată nici analogia, mai ales atunci cînd o potențială sursă externă presupune diverse probleme (spre exemplu, adverbul livresc *abruptamente* este explicabil, pe de o parte, prin fr. *abruptement*, adaptat clasei adverbelor în *–(a)mente*, majoritatea împrumutate din italiană, și, pe de altă parte, direct din baza românească *abrupt*, după modelul lui *certamente*, *finalmente*, *totalmente* etc.; varianta *amicabil* a adj. *amiabil* se poate explica fie ca împrumut din lat. *amicabilis*, fie ca „românizare” a fr. *amiable*, după modelul lui *amic*; varianta *complecta* a verbului *completa* este fie o derivare directă din baza *complect* (= *complet*), fie un împrumut din rus. *komplektovat´* etc.). Tot într-o manieră dublă se pot explica și *bioclimatolog* s.m. „specialist în bioclimatologie”, împrumut din fr. *bioclimatologue* sau derivat regresiv din *bioclimatologie*, *climatiza* vb. „a asigura temperatura și umiditatea optime într-o încăpere”, împrumut din fr. *climatiser* sau refăcut din *climatizare* (care este atestat cu trei decenii înaintea verbului și care are o frecvență mult mai mare decît a acestuia), *clip* s.n. „succesiune de secvențe video, realizată pentru promovarea unei persoane sau a unui produs comercial”, trunchiere internă din compusul *videoclip* sau împrumut din engl. *clip* etc.[7].

În noua concepție, asumată de DELR începînd cu partea a doua a celui de al doilea volum (apărut la Editura Academiei în 2018), este valorificat, complementar datelor lexicologice și lexicografice extrase critic din dicționarele de referință (PEW, CDDE, DA/DLR, CADE, SDLR, CDER, DÎLR etc.), din lucrări fundamentale dedicate principalelor influențe lexicale și din principalele reviste lingvistice, un bogat corpus electronic de texte din cele mai variate domenii și extins pe întreaga istorie a limbii române[8]. Avantajele

[6]Etimologie multiplă externă pot avea, în egală măsură, și variantele etimologice ale împrumuturilor: spre exemplu, var. *chiarificațiune* a s.f. *clarificație* se poate explica fie ca un împrumut din it. *chiarificazione*, fie prin românizarea fr. *clarification*.

[7]Vezi Hristea (1973a, p. 3–15). Există inclusiv posibilitatea ca un cuvînt să poată pătrunde din două surse externe analizabile (deci să aibă o etimologie multiplă externă) și să fie construit, cu aceleași sensuri sau cu sensuri diferite, prin mijloace derivative interne (caz în care ne aflăm în fața unei etimologii mixte). Spre exemplu, *aristocratism* s.n. „atitudine aristocratică”, atestat la jumătatea secolului al XIX-lea (1859, Bălășescu, D. R.-Fr.), se explică atît din fr. *aristocratisme*, rus. *aristokratizm*, cît și direct din *aristocratic* (cu substit. sufixului).

[8]Acest corpus de texte a fost alcătuit în cadrul Departamentului de Lexicografie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.

unei cercetări a textelor pe baza resurselor electronice sînt indiscutabile: aceasta permite atît verificarea surselor cunoscute, pentru identificarea eventualelor variante primare, de regulă etimologice, cît și datări anterioare, uneori cu decenii sau chiar secole înainte. De asemenea, se pot verifica mai relevant criteriile semantic și funcțional (respectiv în ce măsură un etimon extern propus apare în limba de origine înaintea corespondentului românesc și care îi era gradul de utilizare) și se poate urmări istoria referentului (concept sau obiect), cu tot ceea ce presupune ea (criterii culturale, date auctoriale, apartenența la un anumit domeniu etc.). Tot acest instrumentar electronic permite, prin comparație cu resursele avute la dispoziție de dicționarele noastre mai vechi, o cercetare lexicologică mai aprofundată a cuvintelor și o construcție lexicografică mai coerentă și mai bine argumentată din toate punctele de vedere.

În cele ce urmează, prezentăm o serie de corectări și completări etimologice aduse în volumele deja publicate sau aflate în lucru ale DELR. Deoarece, în cazul neologismelor, sursele lexicografice existente propun, de cele mai multe ori, etimoane[9], soluțiile noi propuse de DELR se raportează, în general, la soluții deja existente, în respingerea sau corectarea cărora au fost folosite unul sau mai multe dintre criteriile expuse mai sus. Aceasta a permis organizarea materialului în funcție de criteriile menționate: secțiunile 2–6 tratează criteriile formal, respectiv semantic, cronologic, al frecvenței, al istoriei conceptului/referentului, iar secțiunea 7 are în vedere cazurile, mult mai puține la număr, în care DELR a propus etimologii pentru termenii neologici notați cu „etimologie necunoscută” în lucrările precedente. În unele cazuri am menționat sursele primelor atestări ale cuvintelor, folosind sigle care sînt explicate în bibliografia DELR vol. II, partea a II-a.

2. Criteriul formal

Criteriul formal (sau fonetic, Sala, 1999, p. 23–25) este cel mai evident argument în stabilirea etimologiei unui cuvînt—și adeseori poate fi înșelător, după cum se va vedea mai jos (în secțiunea 3). Modificările formale (fonetice și morfologice) depind de vechimea cuvîntului (moștenit vs împrumut) și de calea de pătrundere (populară vs cultă / orală vs scrisă). În cazul neologismelor, diferențele formale dintre etimon și cuvîntul-rezultat nu sînt majore și țin mai degrabă de adaptarea morfologică, precum și de adaptarea fonemelor nespecifice limbii române la sistemul fonetic românesc. Cu toate acestea, au existat cîteva situații în care DELR a propus etimoane noi pentru neologisme, cu argumente care țin mai degrabă de criteriul formal.

2.1. Etimoane directe cu o formă mai apropiată de a cuvîntului românesc

Pentru împrumuturile (relativ) recente, s-a întîmplat rareori ca dicționarele academice de referință să nu identifice un etimon direct precis, întrucît ele provin din limbi bine atestate și prezintă modificări fonetice minore. Totuși, în anumite situații, s-a propus raportarea la un etimon străin—de obicei valabil ca etimon îndepărtat—prin indicații mai puțin precise precum „cf.” sau „după”, fără a se identifica un etimon direct. Sporirea bazei documentare a DELR, în special prin accesul la diferite resurse electronice recente, a permis identificarea unui etimon direct care are o formă mai apropiată de cuvîntul românesc. De exemplu, pentru **acipenserid** s.m. „sturion”, DEX a propus raportarea la lat. *acipenser* (prin indicația „cf.”), care într-adevăr stă la baza cuvîntului românesc, însă prin derivatul lat. savant *Acipenseridæ* (< *acipenser / acupenser / aquipenser* „sturion”) și prin engl. *acipenserid*. La fel, rom. **cașera** „a aplica un strat de material peste o hîrtie pentru a-i da un aspect mai frumos” este raportat în DEX la fr. *cacher*; acesta este, de fapt, etimonul îndepărtat, intermediarul fiind germ. *kaschieren*, care poate explica mai bine forma cuvîntului românesc. Verbul **cașura**, cu același sens, provine din *cașera*, care a fost apropiat, prin etimologie populară, de *hașura*. DEX, care înregistrează infinitivul lung *cașurare*, îl explică prin *cașa* s.f. „stofă de lînă cu tușeul moale, vopsită în culori deschise”, soluție inadmisibilă atît din motive formale, cît și din motive semantice.

Pentru adj. **antum**, legătura cu lat. *ante* a fost sesizată de DEX, lipsind însă veriga de legătură, anume fr. *anthume* < *[post]hume* (împrumut din lat. *postumus*, TLF), cuvînt francez obținut printr-o substituție

[9] Cazurile de etimologie necunoscută sînt foarte rare la neologisme.

antonimică (etimonul *anthume* a fost semnalat deja de DN[3]). În mod similar, adj. **caniculat** „(bot.; despre un organ) care are șanțuri semicirculare" a fost pus de DEX în legătură cu fr. *cannelé*, un termen din domeniul arhitecturii („cu caneluri"); pentru cuvîntul românesc am identificat un etimon mai apropiat formal, dar și semantic, fr. *canniculé*, un cuvînt neînregistrat în dicționarele de referință (TLF, Larousse), dar înregistrat în *Nouveau dictionnaire d'histoire naturelle, appliquée aux arts*, vol. XXXIV, 1819, disponibil online. Fr. *canniculé* a fost, probabil, împrumutat din lat. savant *canniculatus* < *canniculus* „mic canal, șănțuleț" < *canna* „trestie; tub, țeavă", cf. și engl. *canniculated*. Și etimonul la care îl raportează, cu destulă precauție, DEX, anume fr. *cannelé*, provine, prin derivări succesive și împrumut, din lat. *canna* „trestie".

Substantivul **caradriiformă** „ordin de păsări comestibile, cu ciocul și picioarele lungi", pus de DEX în legătură cu termenul francez curent prin care se denumește acest ordin de păsări, *charadriidés*, trebuie considerat mai degrabă un împrumut din fr., engl. *charadriiformes* (< gr. *χαραδρίος* „ploier"), termeni cu circulație restrînsă, însă acceptați în taxonomiile biologice din cele două limbi. În mod similar, **monoclorurat** a fost etimologizat în DEX ca fiind format „după fr. *monochloré*", ceea ce sugerează o derivare în interiorul limbii române; DELR identifică un etimon direct mai apropiat formal, din aceeași familie cu modelul sugerat de DEX, anume fr. *monochloruré*, cuvînt neînregistrat în TLF sau Larousse, dar atestat în cărți din secolul al XIX-lea (de exemplu, *Encyclographie des sciences médicales*, Établissement Encyclographique, 1840, disponibil online).

În cazul substantivului **cașa** „un fel de stofă moale de lînă", etimonul propus de DEX nu are nicio legătură etimologică cu cel identificat de noi: DEX trimite, prin „cf.", la germ. *kaschieren* „a ascunde, a camufla", verb care se folosește și în industria textilă cu sensul „a uni două țesături cu un adeziv". Însă *cașa* se explică direct prin fr. *kasha*, marcă înregistrată, cuvînt format pe baza lui *cachemire*, *Kashmir* „cașmir", soluție care ține cont, pe lîngă criteriul formal, și de argumente istorice și semantice.

Uneori, etimonul are în limba-sursă mai multe variante. Astfel, pentru **ciclamă**, numele unei flori, DEX propune ca etimon direct it. *ciclamino*, cf. fr. *cyclamen*. În italiană, floarea se mai numește și *ciclamo* sau *ciclame*, formă mai veche care a circulat și la începutul secolului al XX-lea, cînd este atestat împrumutul, și considerată etimon direct în DELR. De asemenea, DELR ia în considerare și fr. *cyclame*, o denumire mai veche și mai rară a aceleiași flori, cu un reflex vizibil în rom. *siclamă*, precum și germ. *Zyklame*, pentru varianta rom. *țiclamă*.

Selectarea unui etimon pe baza criteriului formal trebuie să țină cont și de pronunția acestuia. Astfel, rom. **curry**, pronunțat [ˈkʌri, ˈkɜri], nu poate proveni din fr. *curry* (care are și accent oxiton), după cum propune DEX, ci reprezintă un împrumut din engl. *curry* (< tamil *kari* „sos condimentat"), după propunerea DCR[3].

2.2. Identitatea categoriei lexico-gramaticale

În general, etimonul și cuvîntul împrumutat trebuie să facă parte din aceeași clasă lexico-gramaticală. Este de presupus că un adjectiv neologic din română provine dintr-un adjectiv francez, de exemplu.

Astfel, pentru adj. **fitocenotic**, DEX propune un etimon substantival, fr. *phytocénose*, care nu corespunde nici fonetic, nici gramatical cuvîntului românesc. DELR propune împrumutul din adjectivul fr. *phytocénotique* (pentru care vezi și MDA, s.v.), dar nu respinge nici posibilitatea unei derivări interne, prin substituție de sufix, din *fitocenoză*, explicație propusă, anterior, în DN[3]. Aceeași situație se întîlnește și în cazul adjectivului **topoclimatologic**, explicabil fie ca împrumut din fr. *topoclimatologique* (adj.), fie ca derivat intern, prin substituție de sufix, de la *topoclimatologie* (cele două soluții oferite de DELR), în niciun caz ca împrumut direct din fr. *topoclimatologie*, cum apare în DEX. În aceste cazuri, este posibil să fie vorba de greșeli de natură redacțională.

2.3. Etimoane cu forme diferite în limba de origine

Uneori, etimoanele propuse în dicționarele academice de referință nu au forma respectivă în limba de origine. În asemenea situații, în DELR au fost corectate formele etimoanelor sau identificate alte etimoane în alte limbi, mai apropiate formal de neologismele românești.

De cele mai multe ori, diferențele sînt minore și cel puțin unele ar putea reprezenta erori editoriale. De exemplu, pentru **chernăr** s.n. „punctator; vîrf de centrare la o mașină-unealtă”, DEX propune germ. *Kerner*, însă forma corectă a cuvîntului este *Körner*. Pentru **colon** s.m. „unitate monetară în Costa Rica și El Salvador”, etimonul propus în DEX este sp. *colono*, de fapt *colón* (denumire monetară în cinstea lui Cristofor Columb, al cărui nume în spaniolă este Cristóbal Colón). De asemenea, pentru originea cuvîntului **comanș**, DEX propune ca etimon fr. *commanci*, corectă fiind însă forma *Comanche*, cuvînt provenit, probabil prin intermediarul engl. *Comanche*, din sp. *comanche*, împrumut dintr-o limbă numică (aparținînd familiei uto-aztece), unde avea sensul primar „străin”. Termenul stomatologic **pericimentită** s.f. „periodontită” este considerat de DLR împrumut din fr. *péricimentite*, cuvînt care, de fapt, are în franceză forma *péricémentite*; forma românească se poate explica prin apropiere de *ciment*, variantă a lui *cement* „material folosit în obturația provizorie a cariilor și la fixarea protezelor”. Pentru **protocarburat** adj. „care formează o protocarbură”, DEX și DLR indică originea din fr. *protocarburat*, însă în franceză este atestată forma *protocarburé*. O eroare redacțională este de bănuit și în cazul substantivului **combo** „formație orchestrală de jazz compusă din trei pînă la opt instrumentiști”, pentru care DEX trimite la engl. *combinaty* (sic!), în vreme ce DN[3] identifică etimonul corect, engl. *combo*, trunchiere din *combination* „combinație”.

O situație mai complicată se întîlnește în cazul cuvîntului **chalonă** s.f. „substanță produsă de glandele cu secreție internă, care, circulînd prin sînge, are acțiune inhibitoare asupra funcțiunii altor organe”, înregistrat în DEX sub forma *chalon*, cu pronunțarea recomandată /ʃalon/, și cu indicația etimologică „cuv. fr.”. În franceză, însă, forma reală este *chalone*, cu pronunția /kalɔn/. Cuvîntul românesc are de fapt formele *chalonă*, *halonă*, înregistrate de D.med. și confirmate de cîteva texte disponibile online. În realitate, cuvîntul provine din fr. *chalone*, engl. *chalone*, acesta din urmă fiind creat de fiziologul britanic Sir Sharpley Schäfer, în 1913, pe baza gr. *χαλᾶν* „a lăsa moale, a lăsa să cadă, a da drumul”, cu finala după *hormone* „hormon”, cf. TLF și Keppel Hesselink (2015).

În alte situații, DELR a identificat etimoane în alte limbi decît cele propuse de dicționarele de referință. De exemplu, pentru **aduct** „amestec cristalin în care o substanță este înglobată în rețeaua cristalină a altei substanțe”, DEX indică un etimon fr. *adducte*[10], însă cuvîntul francez are forma *adduit*. De aceea, DELR a propus germ. *Addukt* (< *Add[itionpro]dukt* < *Addition* „adăugare, adiție” + *Produkt* „produs” < lat. *productum*, part. perf. al vb. *producere* „a produce”) și engl. *adduct*. Similar, pentru adjectivul **circumvolut**, DEX propune un fr. *circonvolut*; adjectivul francez are însă forma *circonvoluté*. Din punct de vedere formal, *circumvolut* este un împrumut din lat. *circumuolutus* (participiul vb. *circumuoluere* „a înfășura, a roti în jurul”), iar evoluția semantică se explică prin raportare la fr. *circonvoluté*, precum și la abstractul românesc *circumvoluție*. Un alt exemplu îl constituie **fotocopier**, un sinonim rar al cuvîntului *fotocopiator*, pentru care DEX propune un etimon germ. inexistent *Photokopier*. Cum în germană cuvîntul are forma *Photokopierer*, DELR propune ca etimoane, cu respectarea criteriului formal, fr. *photocopieur* și engl. *photocopier*, ambele atestate ca atare și relativ frecvente în limbile de origine.

2.4. Etimoane valabile doar pentru o variantă

Uneori, forma propusă în alte dicționare este valabilă doar pentru unele variante. Este cazul cuvîntului **calmuc** „(persoană) care face parte dintr-o populație mongolică de la nord de Caucaz; (fig., Mold.) mîncăcios, vorace”, pentru care DEX și TDRG[2] propun etimonul rus. *kalmyk*. Acest etimon este valabil pentru varianta rom. *calmîc*, în vreme ce forma *calmuc* provine din tc. *kalmuk* și fr. *kalmouk* (ultimul propus de DA).

[10] Preluat fără nicio verificare suplimentară din DN[3] și perpetuat aproximativ, din nefericire, inclusiv în MDA s.v., sub forma *aducte*. De altfel, majoritatea etimologiilor greșite din DEX sînt preluate în MDA.

2.5. Etimologie internă vs externă[11]

Criteriul formal oferă argumente pentru a decide dacă un cuvînt este format în interiorul limbii române sau împrumutat. Sufixele, de exemplu, se aplică la anumite tipuri de baze, iar o etimologie care nu respectă aceste restricții nu este verosimilă. Sufixul *–tor*, care creează nume de agent, se aplică bazelor verbale. Astfel, **decimator** „persoană însărcinată cu încasarea decimei", nu poate fi derivat direct din *decimă*, cum propune DLR. Familia cuvîntului *decimă* nu cuprinde un verb *a decima* cu sensul „a încasa decima", de aceea *decimator* trebuie considerat împrumut din lat. *decimator* < *decimare* „a încasa zeciuiala". Din aceeași familie face parte și **decimație** „încasarea decimei", care nici el nu poate proveni direct din *decimă* (cum se propune în DLR), ci din lat. *decimatio* (< *decimare* „a încasa zeciuiala"). Sufixul neologic *–ibil* se atașează tot unor baze verbale, de aceea cuvîntul **conceptibil** „care poate fi conceput" nu poate fi derivat din *concept* + *–ibil*, după cum propune DEX, ci trebuie explicat prin fr. *conceptible*.

În egală măsură, criteriul formal poate pleda și în favoarea derivării interne. În cazul adjectivului **confundabil** „care poate fi confundat", este de respins posibilitatea împrumutului din it. *confundibile* (sic!), propusă de DEX, din cauza formei sufixului: *–abil* în loc de *–ibil*. Forma sufixului indică o derivare internă din verbul *a confunda*, după cum a propus Seche (1960, p. 57), propunere acceptată de NDU și DELR.

Alteori, chiar dacă nu va permite o decizie categorică între etimologia internă și cea externă, criteriul formal ajută la formularea unor propuneri etimologice mai plauzibile. De exemplu, în cazul adjectivului **clientelar** „(despre raporturi) bazate pe favoritism; (ist., despre state) aflate sub protecția Romei, în regim de clienți", derivarea directă din *client*, propusă în DEX, nu poate fi susținută, întrucît nu există un sufix –*elar* în limba română. În schimb, este posibilă o derivare din *clientelă*, ipoteză susținută în SDLR și acceptată de DELR, sau un împrumut din fr. *clientelaire*.

Nu în ultimul rînd, o modalitate atipică de derivare sau de compunere indică, de multe ori, un calc. În cazul unor componente bine sudate, calcul permite și distingerea exactă a elementelor componente. De exemplu, cuvîntul **intrajutorare** este explicat în DEX ca un compus din *întru* + *ajutorare*, deși este atestat tîrziu, la jumătatea secolului al XX-lea, și înseamnă „ajutorare reciprocă". Cu aceste argumente de ordin cronologic și semantic, am considerat, în DELR, că ne aflăm în fața unui calc lexical de structură morfematică, construit din *între* + *ajutorare*, după modelul fr. *entraide*.

3. Criteriul semantic

3.1. Semantica termenului în limba-sursă

În unele cazuri, etimonul propus de alte dicționare academice satisface criteriul formal, dar are, în limba sursă, un sens parțial sau total diferit. Astfel, pentru **comper** s.m. „prezentator al unui spectacol de divertisment", DEX propune engl. *compeer*, însă acest cuvînt are sensurile „persoană egală în rang" și „însoțitor, tovarăș", provenind din lat. *compar* (probabil prin fr. med. *compar*), cu forma adaptată după *peer* (< v.fr. *per* < lat. *par*). Cuvîntul românesc provine de fapt din fr. *compère* „cumătru" (< lat. *compater*), care are și sensul „prezentator al unui spectacol de divertisment".

Cuvîntul **corm** s.n. „corp al plantelor superioare, format din rădăcină, tulpină și frunze" este dat de DEX ca provenind din fr. *corme*, care însă înseamnă „soarbă; organ de rezervă subteran al unor plante avînd aspectul unui bulb, dar format dintr-o tijă umflată înconjurată de solzi". Pentru conceptul corespunzător românului *corm*, franceza folosește forma *cormus*, reprezentînd un latinism savant, împrumutat din gr. *κορμός* „trunchi". Ca etimon al termenului românesc, se poate presupune it. *cormo*.

Dacită s.f. „explozibil din grupul dinamitelor de siguranță" nu poate proveni din fr. *dacite*, care desemnează un tip de rocă, sens cu care a și fost împrumutat în română în forma *dacit* (cf. și germ. *Dazit*).

[11] Vezi și Hristea (1973b, p. 143–155). Autorul grupează faptele aduse în discuție în trei mari categorii: a) creații interne românești, considerate împrumuturi din alte limbi, b) împrumuturi din diverse limbi interpretate ca formații interne ale limbii române și c) cuvinte cu dublă proveniență (internă și externă).

Nu am putut identifica un etimon extern pentru *dacită*, de aceea credem că este vorba de o denumire comercială creată în română, formată cu sufixul *–ită* caracteristic numelor de explozibile. Încercînd să găsim cum este denumită această substanță în alte limbi (pornind de la formula ei chimică), am întîlnit un termen cu o bază diferită, probabil tot o denumire comercială cu sufixul *–it*: germ. *Fördit*.

Pentru verbul **delabora**, termen militar cu sensul „a demonta instalațiile, mașinile și munițiile devenite inutilizabile sau periculoase", DN[2] și DEX propun un împrumut din lat. *delaborare*, dar acest derivat al verbului *laborare* are sensul „a munci din greu" (prefixul *de–* nu are sens privativ în acest caz). De altfel, împrumutarea unui termen tehnic al vocabularului militar modern din latină este cu totul neverosimilă. DLR scrie, mai vag, „cf. *elabora*". De fapt, cuvîntul, cu sensul din română, se găsește în germană: *delaborieren* (cu abstractul *Delaborierung*). El este derivat cu prefixul latin *de–* cu sens privativ din verbul *laborieren* „a asambla un dispozitiv explozibil". Acest sens al verbului *laborieren* s-a dezvoltat în germană pornind de la sensul „a lucra, a migăli" cu care acest cuvînt a fost împrumutat din latină (*laborare* < *labor, -ōris* „muncă").

În intrarea din DEX **culee** sînt reunite două omonime, etimonul propus potrivindu-se doar pentru unul dintre ele. Astfel, **culee** s.f., cu sensurile „stîlp destinat să susțină arcuirea boltei unui edificiu; fiecare dintre cele două masive de zidărie care susțin un pod, situate pe pămînt, la capetele acestuia" provine, într-adevăr, din fr. *culée* (< *cul* < lat. *cūlus* „fund", de unde „capăt de jos, bază"), însă sensul „orificiu sau jgheab prin care se toarnă metal lichid în tipar" nu se poate explica prin fr. *culée*. Este vorba de fapt de un alt cuvînt, fără vreo înrudire etimologică, provenind din fr. *coulée* „turnare a unei materii lichide într-o formă" (< *couler* „a curge" < lat. *cōlāre* „a strecura, a filtra" < *cōlum* „vas de strecurat").

În cazul adjectivului **costier**, etimologia corectă este cea propusă de DN[2]: fr. *côtier*, adaptat după *coastă*. DEX propune însă fr. *costière*, dar acest cuvînt este doar substantiv, desemnînd diverse obiecte sau părți ale unor obiecte, de ex. „cadru de piatră al unui cuptor sau coș de fum", „scobitură în podeaua scenei pentru manevrarea decorurilor".

Pentru adj. **clavicular** „care aparţine claviculei, referitor la claviculă", DA indică în mod corect ca sursă directă fr. *claviculaire*, însă DEX adaugă, pe primă poziție, lat. *clavicularius*, care are cu totul alt sens: „cel care poartă cheile, temnicer"[12]. Derivatul cu sens anatomic de la *clavicula* este *clavicularis*, dar, date fiind condițiile istorice în care a pătruns cuvîntul (la jumătatea secolului al XIX-lea, ca termen de anatomie), etimonul francez este suficient.

În unele cazuri, am găsit în altă limbă un etimon înrudit cu cel propus de dicționarele academice, dar mai apropiat ca sens. Astfel, **damă** s.f. „scobitură în bordura unei ambarcațiuni în care se sprijină manșonul vîslei; (învechit) piesă de fontă care închide ușa creuzetului în marile turnătorii" provine din fr. *dame*, care are exact aceleași sensuri ca în română, și nu, cum propune DLR, direct din germ. *Damm*, care înseamnă „dig, baraj" și care nu corespunde nici din punct de vedere formal (ne-am fi așteptat la forma **dam*). Francezul *dame* cu sensul din metalurgie are într-adevăr un etimon germanic (conform TLF, franceza a împrumutat inițial olandezul *dam* cu sensul „dig", iar sensul din metalurgie reprezintă fie o specializare în interiorul francezei, fie un împrumut independent din germ. *Damm*). Sensul marinăresc provine fie din cel de „baraj" (piesa împiedicînd căderea vâslei în apă), fie de la *dame* „femeie" printr-o aluzie erotică (cf. TLF). Un alt exemplu este adjectivul **defect**, al cărui etimon direct dat de DEX, lat. *defectus*, este de fapt etimonul îndepărtat; semantic, cuvîntul românesc corespunde perfect germanului *defekt*, în vreme ce lat. *defectus*, participiul perfect al lui *deficere*, însemna „lipsit de, deficient, slăbit, sleit". Dată fiind sfera de aplicare a adjectivului românesc, preponderent tehnică, este de preferat germ. *defekt* ca etimon direct.

În cazul împrumuturilor cu sursă primară latină, româna prezintă în general aceleași specializări semantice ca limbile moderne. Adesea dicționarele dau etimologii multiple în care figurează și latina, ceea ce se poate justifica prin faptul că cei care au preluat cuvîntul, cunoscîndu-i originea latină, l-au adaptat formal după etimonul latin (spre exemplu, *afinitate* „potrivire, asemănare; legătură de rudenie" are exact sensul fr.

[12] Acesta provine de la sensul primar al lui *clavicula*, diminutivul lui *clavis* „cheie".

affinité, dar din punct de vedere formal corespunde etimonului latin *affinitas*, care are mai multe sensuri – printre care „rudenie; vecinătate"; ca urmare, originea rom. *afinitate* poate fi considerată multiplă: din fr. *affinité* și din lat. *affinitas, –atis*). Totuși, de la un moment dat încolo, regulile de adaptare a împrumuturilor pe cale scrisă din franceză se fixează, încît nu mai este necesară invocarea etimoanelor latine ca surse directe pentru forma cuvîntului românesc. De aceea, în cazul cuvintelor **accelera**, **atenta**, **atracție**, **capabil**, DELR a păstrat ca etimon direct doar forma franceză, așa cum propuseseră DA și CADE, respingînd adăugarea, ca o a doua sursă directă, a etimoanelor latine, care aveau un sens mai larg sau mai concret (*accelerare* „a grăbi", *attentare* „a încerca", *attractio* „atragere", *capabilis* „care poate cuprinde, primi"). La unele cuvinte, distanța semantică dintre termenul român și cel latin este considerabilă, datorită unei evoluții care a avut loc în interiorul limbii franceze: astfel, pentru **agapă** și **capitula** sensurile din română au apărut abia în franceză; lat. *agape*, termen creștin împrumutat din gr. *ἀγάπη* „dragoste (fraternă), afecțiune", însemna „dragoste creștinească; pomană, masă oferită săracilor; masă luată în comun de către primii creștini, în cursul căreia avea loc împărtășania"; lat. *capitulare* însemna „a enumera, a face un raport punct cu punct, a stipula într-un acord, a conveni" (< *capitulum* „articol, paragraf"). De aceea, adăugarea lat. *agape* și *capitulare* la etimoanele franțuzești nu se justifică.

3.2. Criteriul semantic ca argument împotriva creației interne

În unele cazuri, criteriul semantic ne-a făcut să respingem derivarea internă, propunînd un etimon străin. Cazul cel mai clar este acela în care sensul asociat presupusului afix derivativ, în română, nu poate explica sensul cuvîntului în discuție. Astfel, DLR consideră verbul tranzitiv **demagogiza** ca derivat din *demagog* cu sufixul *–iza*. Dar, dacă așa ar sta lucrurile, ne-am aștepta ca verbul să însemne „a transforma pe cineva în demagog"—sens dat de DLR pentru infinitivul lung *demagogizare*, dar care nu se regăsește în exemplele citate. Verbul, rar și învechit, are cu totul alt înțeles, și anume „a încerca să influențeze oamenii printr-o comportare de demagog", obiectul verbului nefiind o persoană ce devine demagog, ci o persoană influențată în chip demagogic, am spune astăzi „manipulată" (în exemplul din Eminescu citat de DLR, „demagogizarea locuitorilor săteni" nu se referă la transformarea sătenilor în demagogi, ci la influențarea lor în mod demagogic). Acest sens corespunde verbului vechi grec *δημαγωγεῖν*, la care, de la sensul general „a conduce poporul", a apărut firesc, odată cu specializarea peiorativă a bazei *δημαγωγός* „conducător al poporului; demagog", inclusiv sensul „a căuta să influențeze oamenii printr-o comportare de demagog"[13]. În consecință, pentru rom. *demagogiza* am propus fie un împrumut cult din greaca veche, fie intrarea prin intermediul germanei, unde am întîlnit un verb *demagogisieren* cu acest sens. Un intermediar german este susținut de atestarea cuvîntului la Eminescu. Pe de altă parte, faptul că și în germană verbul *demagogisieren* este foarte rar ne-a făcut să nu considerăm germana ca sursă sigură.

Alte exemple de acest fel privesc prefixul *de–* care, ca element productiv în română, are doar un sens pe care l-am putea numi „privativ": „a scoate dintr-o stare, a îndepărta, a efectua o transformare opusă celei exprimate de verbul-bază". DLR tratează ca derivate în română, cu *de–*, unele cuvinte unde *de–* nu are această contribuție semantică. Este vorba, de fapt, de împrumuturi: spre exemplu, vb. **delucida** (învechit) „a explica" provine din it. *delucidare* și lat. *delucidare*, derivat tîrziu din *lucidus* „luminos; clar, limpede" pe modelul lui *dilucidare*, *elucidare*, în niciun caz nu este derivat intern din *de–* + *elucida*, așa cum propune DLR; la fel, vb. **depreda** (rar, învechit) „a prăda; (despre plante) a distruge" este un împrumut din lat. *deprædari* (< *prædari* „a prăda" < *præda* „pradă") (DLR scrie aici „Cf. *prăda*"); adj. **degenerator** „care face să degenereze; degenerativ" nu poate proveni din *generator*, cum susține DLR, ci este un împrumut din fr. *dégénérateur*, cuvînt rar, dar atestat în secolul XIX cu sensul „degenerativ" (derivat de la *dégénérer* „a degenera")[14]. În ceea ce privește vb. **derîde** (rar) „a-și bate joc de cineva", DLR propune tot derivarea din *de–* și *rîde*, deși este vorba de refacerea unui verb regresiv pe baza substantivului abstract *derîdere*. Acesta din urmă este mult mai folosit și are un etimon extern, provenind, cu românizare (după *rîde*) și echivalarea

[13] Un component semantic cu sensul „a conduce" este prezent chiar în forma cuvîntului grec: *δημαγωγός* < *δῆμος* „popor" + *ἀγωγός* „care conduce" < *ἄγειν* „a conduce, a mîna".

[14] Împrumutul din franceză este susținut de data la care apare cuvîntul (1862, Pontbriant, D.).

sufixului, din fr. *dérision* „deriziune, bătaie de joc”[15] (astfel, la origine era un dublet cu românizare al lui *deriziune*), care la rîndul lui este un împrumut din lat. *derisio*, abstractul lui *deridere* „a lua în rîs”. Așadar, derivarea cu *de–* s-a produs, în acest caz, tocmai în latină, la sursa îndepărtată a cuvîntului românesc.

Am întîlnit și situații în care baza propusă nu are sensul potrivit: pentru **digitalic** adj. și subst. „(medicament) bazat pe digitalină”, DLR indică ca etimon *digital*, însă cele două adjective *digital* înregistrate de DLR, „referitor la degete” și „(informatică) care este sau poate fi reprezentat prin cifre” nu corespund din punctul de vedere al sensului; există o altă bază internă posibilă, *digitală* „numele a două plante erbacee veninoase din familia scrofulariaceelor; substanță extrasă din frunzele digitalei, numită în general digitalină”, care este potrivită din punct de vedere semantic, însă, datorită caracterului tehnic al cuvîntului, am optat pentru fr. *digitalique*.

În cele mai multe cazuri în care am respins formarea internă, criteriul semantic s-a combinat cu cel istoric: este vorba de situații în care caracterul specializat, tehnic al unui cuvînt pledează pentru un împrumut, dat fiind că disciplinele respective, cu vocabularul tehnic aferent, s-au dezvoltat mai întîi în alte țări, fiind preluate de români prin contact cultural. Astfel, pentru **africanologie** s.f. este mai probabil fr. *africanologie* decît derivarea din *Africa* susținută de DEX; **cheiaj** s.n. „staționare la chei a unei nave; taxă pentru a putea încărca sau descărca marfa la chei” provine din fr. *quayage*, cum indică SDLR, și nu din *chei* + *–aj* (soluția DEX); pentru termenul de geometrie **conciclic** adj. „(despre puncte) care se află pe același cerc” este de reținut etimonul fr. *concyclique* propus de CADE, și nu derivarea internă *con–* + *ciclic* dată de DEX; pentru **combinor** s.n. „organ suplimentar al fiecărui selector dintr-o centrală telefonică automată, folosit pentru a produce schimbări succesive în constituția circuitelor” am optat pentru fr. *combineur*, respingînd derivarea din *combina* indicată de DEX; **curant**, adjectiv folosit în expresia *medic curant*, este cel mai probabil împrumutat din it. *curante*, nu derivat din *cura* „a îngriji un bolnav”, cum propune DEX. Alte exemple de acest fel sînt: **cristalinitate** s.f. (termen de geologie) „grad de cristalizare a unei roci eruptive” (DELR: din fr. *cristalinité*, germ. *Kristalinität*; DEX: din *cristalin*), **cristalizator** s.n. „vas de laborator sau aparat industrial folosit pentru cristalizarea substanțelor dintr-o soluție” (DELR: din fr. *cristallisateur*; DEX: din *cristaliza*), **decarbonizație** s.f. (învechit, cu referire la sînge) „eliminarea dioxidului de carbon” (DELR: germ. *Dekarbonisation*, fr. *décarbonisation*; DLR: din *de–* și *carbonizație*) și o serie de compuse: **cerebrastenie** s.f. „formă de astenie a creierului” (DN[3], DELR: fr. *cérébrasthénie*; DEX: din *cerebr[al]* și *astenie*), **exocortex** s.n. (termen de botanică) „strat extern al regiunii corticale” (DELR: engl. *exocortex*, fr. *exocortex*; DLR: din *exo–* + *cortex*), **fotocrom** adj. „care își schimbă culoarea sub acțiunea luminii” (DELR: fr. *photochrome*; DEX: regresiv din *fotocromie*), **fotocromatic** adj. „fotocrom” (DELR: fr. *photochromatique*, engl. *photochromatic*; DEX: din *fotocrom* + *–atic*, o derivare inutilă, atîta timp cît cele două adjective sînt sinonime, improbabilă și fiindcă sufixul moștenit *–atic* nu se atașează bazelor neologice; în acest caz, grupul *–at–* provine din etimon, gr. *χρῶμα*, *χρώματος* „culoare”), **paraclinic** adj. (despre o examinare medicală) „cu mijloace suplimentare față de cea făcută prin observarea directă a bolnavului” (DELR: fr. *paraclinique*; DEX: din *para–* + *clinic*), **pedoclimatic** adj. „referitor la microclimatul solului” (DELR: fr. *pédoclimatique*, engl. *pedoclimatic*; DEX: din *pedo–* + *climatic*), **pluricarpelar** adj. (termen de botanică) „format din mai multe carpele” (DN[3], DELR: fr. *pluricarpellaire*; DLR: *pluri–* + *carpelă* + *–ar*), **policromat** adj. „executat din materiale de diverse culori” (DELR: fr. *polychromé*; DEX: din *policrom*), **portclișeu** s.n. „casetă de lemn sau de metal în care se introducea clișeul fotografic” (DELR: fr. *porte-cliché*, adaptat după *clișeu*; DEX: din *port–*[1] + *clișeu*), **pseudococaină s.f.** „ester obținut, ca și cocaina, din frunzele de coca, întrebuințat ca anestezic local” (DELR: fr. *pseudococaïne*, engl. *pseudococaine*; DLR, DEX: din *pseudo–* + *cocaină*), **tetracarbonil** s. (DELR: fr. *tétracarbonyle (de nickel)*, engl. *(nickel) tetracarbonyl*; DLR: din *tetra–* și *carbonil*), **topoclimatologie** s.f. „ramură a climatologiei care studiază influența condițiilor topografice asupra climatului” (DELR: fr. *topoclimatologie*, posibil și engl. *topoclimatology*; DEX: din *topo–* + *climatologie*).

[15] Astfel explicate, *derîdere* și *deriziune* reprezintă un dublet sinonimic format dintr-un împrumut și un calc structural care, în cazul de față, îmbracă forma românizării, vezi Stanciu-Istrate (2006, p. 147, 299), Moroianu (2016, p. 265).

3.3. Criteriul semantic ca argument pentru creația internă

Deși mult mai rare, nu lipsesc situațiile în care diferența de sens față de presupusa limbă-sursă ne-a făcut să adoptăm soluția formării interne (eventual influențată formal de limba respectivă). Astfel, **cuplă** s.f. „dispozitiv demontabil pentru legarea a două vehicule (mai ales feroviare) sau a două elemente aparținînd unui sistem tehnic" nu poate proveni din fr. *couple*, cum susține DEX, deoarece *couple* nu este atestat cu acest sens tehnic, ci doar cu sensul „cuplu, pereche" (forma feminină este o variantă mai veche a masculinului *couple* „cuplu"). Așadar, am adoptat soluția derivării regresive din verbul *cupla*. Adjectivul **precaut** nu corespunde semantic etimonului lat. *præcautus* indicat de DLR și DEX, care avea un sens pasiv „de care s-a avut grijă". Ca atare, l-am considerat derivat regresiv din *precauție*. Pentru **calcio-vecchio** „gen de tencuială ornamentală", forma sugerează o origine italiană, astfel nu este de mirare că DEX l-a considerat cuvînt italian. În italiană nu am putut repera, însă, o sintagmă *calcio vecchio* cu acest sens; Treccani notează trei cuvinte *calcio*: *calcio*[1] „călcîi" (< lat. *calx*); *calcio*[2] „lovitură cu piciorul; fotbal; lovitură la jocul de biliard" (< *calciare* „a lovi cu piciorul" < *calcio*[1]), *calcio*[3] „calciu" (împrumut din lat. savant *Calcium*, derivat din *calx* „var"). Nu dispunem de suficiente informații despre istoria acestui gen de tencuială și a denumirii sale care să permită o soluție sigură, de aceea soluția propusă în DELR are calificativul „probabil". În absența unei surse externe dovedite, am presupus că este vorba de un fals italienism creat în română, unde it. *calcio* (masculin) a fost folosit, în mod eronat, pentru femininul *calce* „var", determinînd acordul la masculin al adjectivului *vecchio* „vechi".

4. Criteriul cronologic

În privința neologismelor, o problemă frecventă este existența mai multor surse posibile. Stabilirea datei la care a pătruns cuvîntul în română este una din metodele care permit să se ia o decizie între aceste surse posibile. Dispunînd de o bază documentară mai amplă, cuprinzînd numeroase texte vechi transcrise în format electronic, în care este posibilă căutarea cuvintelor, am fost în măsură să aducem o serie de corijări, găsind atestări care sînt fie prea vechi, fie prea noi pentru etimonul propus în dicționarele noastre academice. Astfel, adjectivul și substantivul **calvin** „creștin-protestant adept al doctrinei lui Calvin", apărînd încă de la 1600, într-un document din Transilvania (Doc. Î. XXXII) și avînd și alte atestări în limba veche (la Varlaam, la Miron Costin, la Dosoftei, la Axinte Uricariul, în Îns. ms. etc.), nu poate proveni din franceză, cum susține DA, ci este împrumutat din lat. *calvinus*, care era folosit și ca substantiv comun, și ca adjectiv. Pentru **crenel**, atestat încă de la 1839 (Negruzzi, O. II, 172), etimonul corect este cel dat de DA, CADE, CDER 2557, și anume fr. *créneau*, cu refacerea formei etimologice a sufixului *–eau* (v.fr. *crenel*), sprijinită și de derivatele fr. *créneler*, *crénelé*. DEX, datorită formei, propune engl. *crenel*, ceea ce însă este neverosimil pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sînt și cazuri unde cronologia indică o fază ulterioară influenței franceze: verbul **clica** „a selecta, pe un computer, o fereastră, un simbol etc., apăsînd mouse-ul cînd cursorul se află în dreptul elementului respectiv", pătruns în limbă odată cu calculatoarele personale și interfețele grafice ce folosesc mouse-ul, este evident raportabil la engl. *click* fie ca derivat din substantivul românesc *clic* (< engl. *click*), cf. expresiile *a face clic*, *a da clic*, fie ca împrumut din verbul englez *to click*. Etimologia franceză (*cliquer*) propusă de DEX este, în contextul dat, mai mult decît improbabilă.

Criteriul cronologic se referă și la circulația cuvîntului în presupusa limbă-sursă. Astfel, la substantivul **xerocopie**, atestat la 1966 (LTR[2]), pentru etimoanele propuse de DLR (fr. *xérocopie*, it. *xerocopia*) nu am putut găsi atestări mai vechi de 1966. Atestări mai vechi sînt însă disponibile pentru engl. *xerocopy* (de ex., în revista „Photographic Engineering", **6**–7, 1955, p. 257, 258). În consecință, am propus o etimologie engleză (termenul s-a format probabil în engleză, pe baza lui *xerography* „xerografie" < *xero–* < gr. *ξηρός* „uscat" + *–graphy* și *copy* „copie").

În multe cazuri, criteriul cronologic a dus la respingerea etimologiei interne în favoarea unui împrumut. Astfel, DLR tratează verbul **excontentelui** (învechit, folosit în Transilvania) „a acorda o despăgubire" ca provenit din verbul *excontenta*, cu același sens (pentru a cărui etimologie se indică „cf. *esconta*"). În forma, de asemenea învechită, *escontentelui*, cuvîntul este atestat la 1806 (Iorga, S. D. XII), înaintea lui

excontenta, pentru care prima atestare disponibilă este la 1844 (Barițiu, C. IV, 196). De fapt, este vorba de variante de adaptare a verbului latin *excontentare*, între cele două forme neexistînd vreun raport de derivare. La fel stau lucrurile cu adjectivele învechite **danic** și **danicesc** „danez”, considerate în DLR ca derivate din *dan* „danez”. Ele reprezintă de fapt împrumuturi din lat. *danicus*, ngr. *δανικός*, fiind atestate la o dată la care sufixul *–ic–* abia intra în limbă, adesea adaptat în forma *–icesc*: *danicesc* este atestat la 1829 (AR, 95), iar *danic* la 1842 (Asachi, L. 16). Adaptarea sufixului latino-romanic *–icus* (*–ico*, *–ique*) în forma *–icesc* caracterizează limba veche și este anterioară adoptării sufixului în forma *–ic*.

Cuvintele **demofil** și **demofilie** sînt atestate aproximativ în aceeași perioadă: *demofil* în 1936 (Crainic, P. card. 48), *demofilie* în 1935 (Diamandi, O. P. 188). De aceea, nu este justificată propunerea DLR de a-l considera pe al doilea derivat din primul (care doar el ar avea un etimon extern, fr. *démophile*). Mai probabil, întreaga familie a fost împrumutată din franceză (*démophile*, *démophilie*).

Criteriul cronologic, combinat cu cel al istoriei conceptului/referentului, indică o sursă externă pentru o serie de derivate de la nume de locuri pe care alte dicționare academice le consideră creații interne. Astfel, dacă toponimul-bază este un loc nefamiliar românilor în perioada respectivă, iar sufixul nu era productiv în limbă la acea dată, este de presupus că derivatul reprezintă un împrumut. Astfel, **african**, adj. (și subst.) atestat încă din sec. XVII (1682, Dosoftei, V. S., octombrie, 87ʳ)[16] nu poate fi format în română de la *Africa*, cu sufixul *–an*, cum susține DEX, ci este un împrumut din lat. *Africanus*, posibil și ngr. *Αφρικανός*. Adj. (și s.m.) **chinez** nu poate fi format în română de la *China*, cum susține DEX, deoarece este atestat la 1830 (Iancu Văcărescu, poezia „Tipografia”), la vremea cînd sufixul *–ez* cu siguranță nu era productiv în limbă, ci abia pătrundea prin împrumuturi. Etnonimul a fost împrumutat din limbile occidentale (it. *Cinese*, germ. *Chinese*, fr. *Chinois*), iar inițiala a fost modificată după *China*. Adjectivul **chinezesc**, atestat mai devreme, la 1802 (*Amorven și Zalida, romanț chinezesc*, tradus probabil de Alecu Beldiman, din franceză, citat de Ursu & Ursu, 2011), conține elementul *–ez–*, care nu se poate explica prin derivare internă; el reprezintă o adaptare a germ. *chinesisch*, it. *cinese*, cu sufixul *–esc* ca marcă a clasei adjectivelor de apartenență (vezi și cazul lui *–icesc*). La fel, pentru **caucazian**, adj. (și subst.) atestat la 1848 (Brezoianu, Î. 113) este de presupus împrumutul din fr. *caucasien*, în locul derivării de la toponimul *Caucaz*, indicată de DEX.

Un caz asemănător îl reprezintă derivatul deantroponimic **chirilic**, pentru care DA și DEX indică drept etimon numele propriu *Chiril*. Cuvîntul apare încă de la începutul secolului al XIX-lea, fiind atestat la Petru Maior, în forma *cirilic*, în *Dialogu pentru începutul limbei română*, publicat în 1819. În același text mai apar și formele *cirilicesc* și *chirilicesc*. Cum la această epocă sufixul *–ic* abia pătrundea în limbă, prin împrumuturi, este cert că acest adjectiv nu este o formație internă, ci un împrumut din lat. *cyrillicus*. Tot Petru Maior folosise într-un text anterior (publicat în 1812), *Dissertație pentru începutul limbei românești*, adjectivul *cirilian*, tot un împrumut, de această dată din lat. *cyrillianus*. Mai întîlnim în prima jumătate a secolului al XIX-lea forma *țirilicesc* (într-o traducere a unui text latin al lui Petru Maior, din 1834, v. Maior, S. II, 209), explicabilă atît prin lat. *cyrillicus*, cît și prin germ. *cyrillisch*. Pronunția cu *chi–* o urmează, evident, pe cea a numelui propriu *Chiril*.

O situație specială în care cronologia atestărilor este de ajutor o reprezintă termenii tehnici ce desemnează activități, care sînt realizați lingvistic atît prin verbe, cît și prin nume abstracte. Deși, din punct de vedere formal și sincronic, numele se prezintă, în general, ca derivat de la verb, din punct de vedere istoric uneori lucrurile stau invers: termenul pătrunde întîi ca substantiv abstract, în care sufixul abstract din limba-sursă este echivalat cu *–re*[17]; ulterior, se creează și verbul corespunzător, prin derivare regresivă. Iată cîteva exemple la care atestările disponibile indică un asemenea traseu, infirmînd derivarea numelui în română de la verb, susținută de DEX: **climatizare** s.f. este atestat încă din 1949 (LTR[1], I) și este folosit mult mai frecvent decît corespondentul verbal **climatiza**, atestat abia în 1978 (DN[3]), ceea ce ne-a condus

[16] Puțin înainte, în Let. cantac. (1665–1672), cuvîntul apare ca parte a unui nume propriu, *Sțipio African*.

[17] Vezi, pentru numeroase alte exemple, Carabulea & Popescu-Marin (1967, p. 277–320). Bogdan-Oprea (2011, p. 96–97) discută acest aspect în contextul „relatinizării limbii române”. Pentru conceptul de „echivalare sufixală” în comparație cu substituția și cu calcul lingvistic, vezi Moroianu (2017, p. 335–347).

spre explicarea lui *climatizare* ca adaptare a fr. *climatisation*, cu echivalarea sufixului; **cobaltare** s.f. este și el atestat în 1949 (LTR[1], I), iar **cobalta** abia în 1978 (DN[3]), fapt care confirmă luarea în considerare de către noi a etimonului fr. *cobaltage* (propus și de DN[3]) și a germ. *Kobaltierung*, cu echivalarea sufixului; **colectivizare** s.f. este atestat în 1948 (Contemp. nr. 109, 4/2), înainte de verbul *colectiviza* (atestat în 1953, *Cursul scurt de istorie a PCUS*, citat în DLRLC) și folosit mult mai frecvent decît acesta, inclusiv în sintagme de tipul *colectivizare forțată*, *colectivizarea agriculturii*, *proces de colectivizare* etc., ceea ce indică justețea împrumutului din rus. *kollektivizacija*, cu echivalarea sufixului.

5. Criteriul frecvenței în limba-sursă

În cazul termenilor tehnici din vocabularele diferitelor discipline științifice, este adesea greu de reperat limba-sursă și este foarte probabilă existența mai multor limbi-sursă. Astfel, pe lîngă franceză, trebuie avute în vedere germana, engleza și, pentru o anumită perioadă, rusa. Dicționarele academice recente (DEX și DLR) dau prioritate francezei, cu excepția împrumuturilor foarte recente, unde începe să fie admisă și engleza. Această prioritate este desigur justificată de realitățile istorice (franceza fiind limba de circulație internațională cel mai bine cunoscută în țara noastră pînă spre sfîrșitul sec. al XX-lea), însă în unele cazuri a fost dusă prea departe. Unele etimoane franceze propuse de dicționarele academice recente sînt fie extrem de rare, fie nu au putut fi deloc atestate. În elaborarea DELR, procedăm astfel: după verificarea etimonului în dicționarele de referință ale francezei (TLF, Robert, Larousse), verificăm existența termenului în surse disponibile online—diverse dicționare tehnice, Wikipedia, pagini scrise în franceză—acordînd prioritate căutării în cărți[18] și alegînd o anumită perioadă de căutare, pentru a verifica existența termenului în lucrări ce preced prima atestare a cuvîntului în română. Aceeași procedură este aplicată și altor posibile limbi-sursă.

Începem discuția cu o serie de situații în care etimonul propus de DEX sau DLR nu a putut fi atestat deloc (este vorba de presupuse cuvinte franceze, cu o singură excepție, v. mai jos *crib*). Distingem următoarele sub-tipuri:

(i) Cuvîntul provine de fapt din altă limbă: **calcocloroză** s.f. „fenomen de îngălbenire a frunzelor unei plante din cauza lipsei de fier asimilabil din sol” ← *calco–* + *cloroză*, după germ. *Kalkchlorose* (DEX: fr. *chalcochlorose*); **chemitipie** s.f. „tehnică a gravării clișeelor fotografice pe cale chimică” < germ. *Chemitypie* (DEX: fr. *chémotypie*); **citocromie** s.f. „procedeu rapid de tipar în patru culori suprapuse, la care forma parțială de negru servește la realizarea efectelor de tonuri închise” < germ. *Citochromie*, termen creat de inginerul german Eugen Albert pe baza lat. *citus* „rapid”, *cito* „repede” și gr. *χρῶμα* „culoare, ten, nuanță (DEX: fr. *cytochromie*); **climostat** s.n. „instrument cu care se măsoară efectul termic al factorilor climatici asupra clădirilor” < germ. *Klimostat*, rus. *klimostat* (DEX: fr. *climostat*); **crib** s.n. „construcție plasată în albia unui rîu pentru a proteja sorbul unei pompe care se alimentează din apa respectivă” < engl. *[water] crib*, propriu-zis „iesle, loc îngrădit, mic șopron” (DEX: germ. *Kribbe*; de fapt, acesta este un cuvînt olandez și dialectal nord-german, al cărui corespondent în germana literară este *Krippe*); **cromoalgrafie** s.f. „algrafie folosită pentru forme de tipar multicolore” < germ. *Chromoalgraphie* (DEX: fr. *chromoalgraphie*); **delint** s.n. „material fibros obținut din lintersul extras de pe suprafața semințelor de bumbac, întrebuințat la fabricarea hîrtiei fine, a nitrocelulozei și a mătăsii artificiale ” < engl. *delint* < *delint* vb. „a scoate lintersul” < *de–* (< lat. *de–*) + *lint* „puf (de in, de bumbac etc.)” < lat. *linteum* „pînză de in” (< *līnum* „in”) sau v.fr. *linette* „sămînță de in” < *lin* „in” < lat. *līnum* „in” (DLR: fr. *délint*);

(ii) Cuvîntul a fost de fapt creat în română: **canisă** s.f. „crescătorie de cîini”, probabil creat de la baza *can(i)–* din *canin*, *canid* (DEX: fr. *canice*); **celaperm** s.n. „fibră obținută pe cale chimică din celuloza de bumbac, cu aceleași proprietăți ca celofibra, dar cu un tușeu deosebit”, probabil format din *cel(a)–* (< *celuloză*) + *–perm* (< *permeabil*) (DEX: fr. *celaperm*); **celofibră** s.f. „fibră textilă artificială obținută

[18] Pentru aceasta folosim opțiunea respectivă a motorului de căutare Google.

din celuloză" < *celo–* (← *celuloză*) + *fibră* (DEX: fr. *cellofibre*); **carpatin** adj. < *Carpați* (soluție dată deja de DA și CADE; DEX: fr. *karpathin*);

(iii) Cuvîntul are de fapt o altă formă decît cea indicată: **corona** s.f. „tip de descărcare electrică de forma unei coroane; formațiune anatomică cu aspect de coroană" < fr. *(effet) corona*, engl. *corona* (DEX propune fr. *coronne*, cuvînt inexistent, și germ. *Krone*, care însă nu are sensul „tip de descărcare electrică de forma unei coroane", pentru care se folosește expresia *Koronaentladung* „descărcare-corona"); **decozină** s.f. „alcaloid extras din nemțișor (*Delphinium consolida*), care ajută la scăderea tensiunii arteriale și la încetinirea ritmului cardiac" < fr., engl. *delcosine*, termen format, probabil, pe baza numelui științific al plantei (DLR: fr. *décozine*).

Prezentăm acum o serie de cazuri în care un etimon a fost respins deoarece s-a dovedit a fi extrem de rar în presupusa limbă-sursă:

(i) Cuvîntul provine de fapt din altă limbă: **astroclimat** s.n. „totalitatea condițiilor climatice relevante pentru efectuarea de observații astronomice" < engl. *astroclimate*, rus. *astroklimat* (DEX: fr. *astroclimat*); **caracterograf** s.n. „aparat electronic care permite vizualizarea caracteristicilor dispozitivelor semiconductoare pe ecranul unui tub catodic" 1988 < rus. *charakterograf* (DEX indică engl. *characterographe* (sic!); o formă *characteograph* apare într-adevăr în engleză, dar este extrem de rară); **catometru** s.n. „aparat folosit pentru controlul mărimilor caracteristice ale tuburilor electronice" < germ. *Kathometer*, engl. *cathometer* < *cathode* „catod" + *–meter* (DEX: fr. *catomètre*); **cenotip** s.n. „organism care conține structura caracteristică grupului din care face parte" < engl. *coenotype* < *coen–* < gr. *κοινός* „comun" + *type* (DEX: fr. *cénotype*). În cazul substantivului **cvartet**, etimonul it. *quartetto* indicat de DA, CADE, SDLR, CDER și DEX este acceptabil, însă DEX adaugă și fr. *quartette*, ceea ce nu este verosimil dat fiind caracterul lui foarte rar în franceză (termenul obișnuit pentru cvartet este *quatuor*). Este probabil însă că românescul *cvartet* are, pe lîngă italiană, și o sursă germană – *Quartett*.

(ii) Cuvîntul a fost de fapt creat în română: **dedentiție** s.f. (termen medical) „pierdere a dinților", probabil derivat de la *dentiție*, cu *de–* privativ (fr. *dédentition* indicat de DEX și DLR este foarte rar; cuvintele obișnuite cu sens privativ de la *dent–* au în fr. prefixul *é–*: *édenter* etc.); **dendrometrist** s.m. „specialist în dendrometrie", derivat din *dendrometrie*, cu substituirea sufixului (DEX, DLR: fr. *dendrométriste*); **hidrocosmetică** s.f. „ramură a cosmeticii care folosește cu predilecție apa și preparatele cosmetice hidratante", format probabil în română din *hidro–* + *cosmetică* (fr. *hydrocosmétique* propus de DEX se întîlnește extrem de rar, ca adjectiv, scris *hydro-cosmetique*).

(iii) Cuvîntul reprezintă un calc structural: **bioamplificator** s.n. (med.) „aparat electronic folosit pentru amplificarea biopotențialelor musculare", atestat la 1988 (DEX-S), este format din *bio–* + *amplificator*, după engl. *bioamplifier*. DEX propune fr. *bioamplificateur*, însă acesta este un cuvînt rar, neatestat anterior cuvîntului românesc.

În unele situații, circulația presupusului etimon în limba-sursă este limitată la o perioadă sau o regiune în care această limbă nu a fost în contact cu româna. Astfel, pentru **advent**, pe lîngă lat. *adventus*, indicat de DEX, și germ. *Advent*, indicat de MDN, ambele de acceptat, DEX adaugă și fr. *advent*. Însă aceasta este o formă învechită, dispărută după sec. al XVII-lea, forma curentă fiind *Avent*. Pentru **adaptor** s.n., DEX indică fr. *adapteur*, însă acesta este un anglicism folosit mai ales în Canada. Cuvîntul provine de fapt din engl. *adaptor/adapter*. **Contractor** adj. și s.m. „(persoană) care contractează; persoană care oferă servicii, pe baza unui contract", atestat încă de la 1813 (Doc. Orh., 463), provine probabil, într-o primă perioadă, din germ. *Kontraktor* și rus. *kontraktor*, iar în zilele noastre a fost întărit sau reintrodus prin engl. *contractor*. Etimonul indicat de DEX, fr. *contracteur*, nu este acceptabil, deoarece este vorba de un anglicism recent în franceză. Verbul învechit **defensa** „a ocroti, a apăra", atestat la 1848 (Negulici, V.), se explică prin dorința de a crea în română o familie de la baza lat. *defendere* (în aceeași perioadă pătrund *defenda*, *defende*, *defensă*, *defensie*, *defensibil*); în acest caz s-a recurs la lat. *defensare*, frecventativul lui *defendere*, probabil deoarece oferea o formă mai apropiată de cea a abstractului *defensă*, care intrase din franceză. DEX propune, pentru *defensa*, un verb francez *défenser*, însă acesta ieșise din uz în secolul al

XIX-lea (potrivit TLF, acest verb este limitat la franceza medie).

6. Criteriul istoriei conceptului / referentului

În privința neologismelor, acest criteriu este folosit în special în cazul etimologiei îndepărtate, fiind implicat în identificarea limbii în care termenul respectiv apare pentru prima dată. Există însă și situații în care s-a dovedit relevant pentru etimologia directă—singura prezentată, prin tradiție, în celelalte dicționare academice actuale.

Astfel, am întîlnit două exemple de compuse savante formate în română pentru care dicționarele academice, bazîndu-se pe situația obișnuită a termenilor tehnici neologici, au propus etimoane străine: **calofil**, adj. și subst. creat de Camil Petrescu pe baza gr. *καλός* „frumos" și *–φιλος* „iubitor de" (DEX: fr. *callophile*); **vulcanocarst** s.n. „carst format pe roci eruptive", termen creat de geologul român T. Naum pentru a desemna un fenomen geologic specific Munților Căliman (DLR: rus. *vulkanokarst*).

În cazul substantivului **crotálie** „mică plăcuță metalică aplicată pe urechea animalelor ca semn de recunoaștere", pentru care DEX propune ngr. *κρόταλον* „zurgălău", originea era deja descrisă în M.enc.agr. (vol. III, 698): este vorba de un termen comercial, *Crotalia*, introdus de firma germană Hauptner în 1887, pe baza lat. *crotalia* (*pl. tantum*) „cercei cu mai multe perle, care, lovindu-se unele de altele, scot un sunet ca de crotal" (< *crotalum* „crotal, instrument muzical de percuție, compus din două plăcuțe legate între ele, care sînt lovite una de cealaltă" < gr. *κρόταλον* < *κρότος* „lovire a mîinilor, aplauze; bătaie zgomotoasă din picioare; lovire răsunătoare a unui obiect").

Pentru **deculator** s.n. „aparat folosit în industria hîrtiei pentru îndepărtarea aerului din pasta de hîrtie", DLR propune fr. *découleur*, pe care nu am reușit să-l găsim folosit cu acest sens (are puține ocurențe, pe cîteva site-uri, în alte contexte; nu este atestat în niciun dicționar). *Deculator* provine de fapt din engl. *deculator*, denumire comercială introdusă de firma Clark & Vicario Corp., formată de la numele inventatorului aparatului, inginerul chimist american Judson Albert De Cew.

În cazul mărcilor comerciale, este de presupus că denumirea produsului a intrat în limbă odată cu importarea produsului propriu-zis, fiind inscripționată pe produse sau pe ambalaje. De aceea, în cazul unui cuvînt precum **corhart** s.n. „material aluminos refractar, folosit la căptușirea cuptoarelor pentru fabricarea sticlei", produs al concernului industrial englez Corhart Refractories (format în anii '20 ai secolului trecut prin asocierea companiilor Corning Glass Works și Hartford Empire[19]), pare mai plauzibil ca inginerii români să fi preluat direct denumirea comercială englezească decît să fi preluat cuvîntul din texte scrise în vreo limbă intermediară. Astfel, este de respins soluția propusă de DEX, anume fr. *corharte* (de observat și că forma sub care cuvîntul a circulat în franceză este *corhart*, o formă cu *–e* final nu este atestată).

7. Cuvinte pentru care nu a mai fost propus niciun etimon

Există și cîteva neologisme pentru care nu s-a propus nicio etimologie în dicționarele academice recente și în cele de neologisme (fiind marcate cu „et. nec." în DEX și DLR). Dintre acestea, am clarificat etimologia următoarelor cuvinte:

(i) **caprotină** s.f. „gen fosil de moluște bivalve cretacice, cu cochilia groasă și cu valve inegal dezvoltate": fr., engl. *Caprotina*, nume dat de naturalistul francez Alcide d'Orbigny în 1842, după genul înrudit *Caprina*;

(ii) **chenaf** s.m. „plantă erbacee cu flori galbene, utilizată în producerea fibrelor textile (*Hibiscus cannabinus*)": fr. *kénaf* < pers. *kenaf*;

(iii) **ciumiză** s.f. „plantă graminee furajeră cu frunze late și cu inflorescența în formă de panicul (Setaria italica-maxima)": rus. *čumiza* (< chinez *choumizi*, potrivit ESUM);

[19]Numele *Corhart* s-a format prin contopirea segmentelor inițiale ale numelor celor două companii.

(iv) **coleí** vb. „a îndepărta părul de pe pieile unor animale, prin aplicarea unor substanțe depilatoare": probabil fr. *coller* „a lipi" (așadar un dublet al verbului *cola*), explicabil prin faptul că pasta folosită în acest procedeu se lipește de piele;

(v) **cupíu** s.n. (rar) „unitate (bancnotă, hîrtie de valoare) în care se împarte o sumă de bani", cuvînt atestat în DOOM[1] și preluat de DEX; este vorba, de fapt, de un singular refăcut din pluralul *cupiuri* (cu mutare a accentului, *cupíuri* < *cupiúri*) al variantei *cupiúră* a substantivului *cupúră*, cu același sens, pentru care pronunțarea recomandată este /ku'pyrə/ (cf. DEX, care nu face legătura între cele două cuvinte); acesta este un împrumut din fr. *coupure*, propriu-zis „tăietură". Etimologia lui *cupíu* a fost descoperită de colega noastră Mihaela Morcov, redactor al DELR.

(vi) **daourit** (pronunțat *daurit*; ieșit din uz) „rubelit": fr. *daourite*, nume dat de mineralogul francez Leclerc de Buffon, pe baza top. *Daourie*, regiune în sudul Siberiei, de unde fusese adus un eșantion de rubelit;

(vii) **decelit** „material plastic asemănător cu linoleumul, folosit în poligrafie datorită proprietății de a primi și de a ceda ușor cerneala de imprimare": germ. *Decelith*, denumire comercială.

8. Concluzii

Cercetarea etimologică de astăzi dispune, fără îndoială, de incontestabile avantaje față de etapele anterioare, în primul rînd datorită corpusurilor electronice de texte care permit o cercetare mai amănunțită a momentului, modului și contextului în care s-a format prin mijloace interne, a fost împrumutat sau a fost modelat după una sau mai multe surse externe un anumit cuvînt. Posibilitatea de a avea la dispoziție atît dicționare și lucrări științifice de ultimă generație, cît și texte (literare sau neliterare) ne oferă, pe de o parte, posibilitatea de a gîndi și reconstitui în cunoștință de cauză etimologia cuvintelor (de la cele vechi și populare pînă la cele moderne și chiar recente) și ne responsabilizează, pe de altă parte, să aducem cercetarea etimologică românească la standardele actuale. Academia Română reprezintă etalonul cercetării în toate domeniile culturii, iar dicționarele scoase sub egida sa trebuie să se caracterizeze printr-un maximum de rigoare și de corectitudine științifică. Dorința de a amenda dicționarele anterioare are deja tradiție în lexicologia românească[20] și trebuie să ducă la firești corijări și completări fie că ele sînt ale noastre, fie că sînt ale altora, mai ales atunci cînd este vorba despre lucrări colective realizate sub același patronaj instituțional. Fără o corelare a rezultatelor cercetărilor diverselor colective de redactori, dicționarele noastre academice vor continua să perpetueze unele etimologii discutabile, iar eforturile de aducere la zi a materialului lexicografic românesc nu vor avea rezultatul dorit, acela de armonizare a contribuțiilor științifice academice în domeniul lexicologiei și, în mod particular, al etimologiei. În acest sens, redactorii DELR lucrează la realizarea unei versiuni actualizate a primelor două volume deja publicate, care să corespundă structurii celui de al treilea, acțiune care presupune, în mod inevitabil, corectări, completări și reevaluări lexicologice (legate de sensuri, atestări, surse, variante și etimologii). Astfel, într-o versiune electronică pe cale de a se realiza odată cu refacerea literei A, vom fi în măsură să ameliorăm în permanență informațiile, în funcție de ceea ce descoperim pe parcurs. În acest sens, contribuțiile etimologice ale confraților de la institutele de lingvistică din țară ale Academiei Române (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" din Cluj-Napoca și Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" din Iași) ne sînt și ne vor fi în continuare de mare ajutor.

Bibliografie

A. Dicționare

CADE = Candrea, I.-A. & Adamescu, Gh. (1931). *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, Editura Cartea Românească, București.

[20] Dintre promotorii unor asemenea reacții este de citat, alături de Al. Graur, în primul rînd Theodor Hristea prin cel puțin trei lucrări de referință (Hristea, 1960, p. 235–257; 2007, p. 23–38; 2009, p. 481–498), la care putem adăuga contribuțiile importante ale lui Andrei Avram (1997, 2001, 2006), Dumitru Loșonți (2001, 2007) sau ale Iuliei Mărgărit (2005, 2010).

CDDE = Candrea, I.-A. & Densusianu, Ov. (1907–1914). *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A–Putea)*, Socec, București.

CDER = Ciorănescu, Al. (2002). *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de T. Șandru-Mehedinți și M. Popescu Marin, Editura Saeculum I. O., București.

D.med. = P. Simici (red. responsabil), *Dicționar medical*, Editura Medicală, București, 2 vol.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: *A–B*, Librăriile Socec & Co. și C. Sfetea, București, 1913; Tomul I. Partea II: *C*, Tipografia Ziarului „Universul", București, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: *D–de*, „Universul", Intreprindere Industrială a Statului, București, 1949; [Fascicula II: *De–deștina*; șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I: *F–I*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: *J–lacustru*, Tipografia Ziarului „Universul" S.A., București, 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: *Ladă-lepăda*, Tipografia Ziarului „Universul" S.A., București, 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: *Lepăda-lojniță*, Tipografia Ziarului „Universul" S.A., București, 1948.

DCR[3] = Dimitrescu, F., Ciolan, Al. & Lupu, C. (2013). *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a III-a, Editura Logos, București.

DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, coordonat de A. Avram & M. Sala (vol. I, II_1), I. Giurgea & C. Moroianu (vol. II_2), Editura Academiei Române, București, vol. I, *A–B*, 2011; vol. II, partea I, *Ca–cizmă*, 2015; vol. II, partea II, *Clac–cyborg*, 2018.

DEX = Coteanu, I. & Mareș, L. (coord.), *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996; reeditat cu adăugiri în 1998, 2009, 2012, 2016.

DÎLR = Chivu, Gh., Buză, E. & Roman Moraru, A. (1992). *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, Editura Științifică, București, 1992.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei. Tomul I. Partea a 3-a. Litera *D* (*D–Deînmulțit*), 2006; Tomul I. Partea a 4-a. Litera *D* (*Deja–Deținere*), 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera *D* (*Deținut–Discopotiriu*), 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera *D* (*Discord–Dyke*), 2009; Tomul I. Partea a 7-a. Litera *E* (*E–Erzaț*), 2009; Tomul I. Partea a 8-a. Litera *E* (*Es–Ezredeș*), 2010; Tomul III. Literele *J, K, Q*, 2010; Tomul IV. Litera *L* (*L–Lherzolită*), 2008; Tomul V. Litera *L* (*Li–Luzulă*), 2008; Tomul VI. Litera *M*, 1965–1968; Tomul VII. Partea 1. Litera *N*, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. Litera *O*, 1969; Tomul VIII. Partea 1. Litera *P* (*P–Păzui*), 1972; Tomul VIII. Partea a 2-a. Litera *P* (*Pe–Pînar*), 1974; Tomul VIII. Partea a 3-a. Litera *P* (*Pînă–Pogribanie*), 1977; Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera *P* (*Pogrijanie–Presimțire*), 1980; Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera *P* (*Presin–Puzzolană*), 1984; Tomul IX. Litera *R*, 1975; Tomul X. Partea 1. Litera *S* (*S–Sclabuc*), 1986; Tomul X. Partea a 2-a. Litera *S* (*Scladă–Semînțărie*), 1987; Tomul X. Partea a 3-a. Litera *S* (*Semn–Sîveică*), 1990; Tomul X. Partea a 4-a. Litera *S* (*Slab–Sponghios*), 1992; Tomul X. Partea a 5-a. Litera *S* (*Spongiar–Swing*), 1994; Tomul XI. Partea 1. Litera *Ș*, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a. Litera *T* (*T–Tocăliță*), 1982; Tomul XI. Partea a 3-a. Litera *T* (*Tocăna–Twist*), 1983; Tomul XII. Partea I. Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a. Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1. Litera *V* (*V–Veni*), 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a. Litera *V* (*Venial–Vizurină*), 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a. Litera *V* (*Vîclă–Vuzum*) și Literele *W, X, Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000.

DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane* (sub direcția prof. univ. Dimitrie Macrea și acad. Emil Petrovici). Volumul I: *A–C*, 1955; volumul al II-lea: *D–L*, 1956; volumul al III-lea: *M–R*, 1957; volumul al IV-lea: *S–Z*, 1958, Editura Academiei, [București].

DN[2] = Marcu, F. & Maneca, C. (1966). *Dicționar de neologisme*, ediția a II-a, Editura Științifică, București.

DN[3] = Marcu, F. & Maneca, C. (1978). *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a, Editura Academiei, București.

DOOM[1] = Avram, M. (red. responsabil) (1982). *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Editura Academiei R.S.R, București.

ESUM = Mel´ničuk, O. S. (coord.) (1982–2012). *Etimologičnyj slovnyk ukrainskoi movy*, Nauk, Dumka, Kiev.

Larousse = *Dictionnaire de français* [online].

LTR[1] = *Lexiconul tehnic român. București*, Editura Tehnică; vol. I, 1949; vol. II, 1950; vol. III, 1951; vol. IV, 1952; vol. V, 1954, vol. VI–VII, 1955.

LTR[2] = *Lexiconul tehnic român*. Elaborare nouă. Întocmită prin îngrijirea A.S.I.T. de un colectiv sub conducerea prof. Remus Răduleț. București, Editura Tehnică; vol. I–II, 1957; vol. III–IV, 1958; vol. V, 1959; vol. VI–VII, 1960; vol. VIII–IX, 1961; vol. X–XI 1962; vol. XII–XIII, 1963; vol. XIV–XV, 1964; vol. XVI–XVII, 1965; vol. XVIII, 1966; vol. XIX „Indice", 1968.

MDA = *Micul dicționar academic*, Editura Univers Enciclopedic, București. Volumul I: *A–C*, 2001; volumul al II-lea: *D–H*, 2002; volumul al III-lea: *I–Pr*, 2003; volumul al IV-lea: *Pr–Z*, 2003.

MDN = Marcu, F. (2000). *Marele dicționar de neologisme*. Ediție revizuită, augmentată și actualizată, Editura Saeculum, București.

M.enc.agr. = Filipescu, C. (coord.), *Marea enciclopedie agricolă*, Editura P.A.S., București. Vol. I, 1937; II, 1938; III, 1940; IV, 1942; V, 1943.

NDU = Oprea, I., Pamfil, C.-G., Radu, R. & Zăstroiu, V. (2006). *Noul dicționar universal al limbii române*, Litera Internațional, București / Chișinău, 2006.

PEW = Pușcariu, S. (1905). *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I: *Lateinisches Element, mit Berücksichtigung*

aller romanischen Sprachen, K. Winter, Heidelberg.
Robert = Robert, P. (1996). *Le Grand Robert de la Langue Française. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. 2e édition entièrement revue et enrichie par Alain Rey, Le Robert, Paris, 9 vol.
SDLR = Scriban, A. (1939). *Dicționaru limbii românești. (Etimologii, ințelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Edițiunea întîia, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", Iași.
TDRG2 = Tiktin, H., *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Otto Harrassowitz, Wiesbaden. Band I, 1986; Band II, 1988; Band III, 1989.
TDRG3 = Tiktin, H., *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Clusium, Cluj-Napoca. Band I, 2000; Band II, 2003; Band III, 2005.
TLF = *Trésor de la Langue Française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789–1960)*. Paris, 1972 ș.u. [online].
Treccani = *Dizionario della lingua italiana, pubblicato dall'Istituto dell'Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani e Giunti T.V.P. editori*, Firenze, 2014 [online].

B. Lucrări de referință

Avram, A. (1997). *Contribuții etimologice*, Univers Enciclopedic, București.
Avram, A. (2001). *Noi contribuții etimologice*, Univers Enciclopedic, București.
Avram, A. (2006). *Comentarii și ipoteze etimologice*, Editura Academiei Române, București.
Bogdan-Oprea, H. (2011). *Relatinizarea limbii române: privire generală, accepții, delimitări, aspecte*, Editura Universității din București, București.
Carabulea, E. & Popescu-Marin, M. (1967). *Exprimarea numelui de acțiune prin substantive cu formă de infinitiv lung și de supin*, în „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română", vol. IV, red. resp.: acad. Al. Graur și M. Avram, Editura Academiei, București, p. 277–320.
Hristea, Th. (1960). *Probleme de etimologie în „Dicționarul limbii române moderne"*, în „Studii și cercetări lingvistice", **9** (2), p. 235–257.
Hristea, Th. (1968). *Probleme de etimologie: studii, articole, note*, Editura Științifică, București.
Hristea, Th. (1973a). *Contribuții la studiul etimologic al neologismelor românești*, în „Limba română", **22** (1), p. 3–15.
Hristea, Th. (1973b). *Criterii de diferențiere a formațiilor interne de împrumuturi*, în „Analele Universității din București. Limba și literatura română", **22** (1), p. 143–155.
Hristea, Th. (2007). *Etimologia în principalele lucrări lexicografice românești. Considerații critice*, în Pană Dindelegan, G. & Stoica, G. (coord.), „Limba română. Stadiul actual al cercetării. Actele celui de al 6-lea Colocviu al Catedrei de limba română (29–30 noiembrie 2006)", Editura Universității din București, București, p. 23–38.
Hristea, Th. (2009). *Considerații pe marginea unui dicționar etimologic: CDER*, în „Limba română", **58** (4), p. 481–498.
Keppel Hesselink, J.M. (2015). *The terms 'autacoid', 'hormone' and 'chalone' and how they have shifted with time*, în „Autonomic and Autocoid Pharmacology", **35** (4), p. 51-58, Crossref.
Loșonți, D. (2001). *Soluții și sugestii etimologice*, Univers Enciclopedic, București.
Loșonți, D. (2007). *Certitudini și ipoteze etimologice*, Editura Academiei Române, București.
Mărgărit, I. (2005). *Ipoteze și sugestii etimologice. Note și articole*, Editura Academiei Române, București.
Mărgărit, I. (2010). *Noi comentarii etimologice și semantice*, Editura Academiei Române, București.
Moroianu, C. (2008). *Derivarea prin substituție de afixe. Sufixe neologice*, în Bejan, D.M., Lucatelli, V. & Cenac, O. (coord.), „Lexic comun / Lexic specializat. Actele Conferinței internaționale Lexic comun / Lexic specializat, Galați, 17–18 septembrie, 2008", „Analele Universității Dunărea de Jos din Galați", Fascicula XXIV, An 1, Nr. 1, Galați University Press, p. 194–206.
Moroianu, C. (2009). *Derivarea prin substituție de afixe. Sufixe substantivale vechi*, în Saramandu, N., Nevaci, M. & Radu, C.I. (eds), „Lucrările celui de-al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică (București, 28–29 noiembrie, 2008)", Editura Universității din București, București, p. 281–294.
Moroianu, C. (2016). *Motivarea formală a relațiilor semantice. Sinonimia analizabilă*, Editura Universității din București, București.
Moroianu, C. (2017). *Adaptarea împrumuturilor prin echivalare sufixală*, în Stanciu Istrate, M. & Răuțu, D. (eds), „Lucrările Celui de-al 6-a Simpozion internațional de lingvistică (București, 29–30 mai 2015)", Editura Univers Enciclopedic Gold, București, p. 335–347.
Sala, M. (1999). *Introducere în etimologia limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București.
Seche, L. (1960). *Cuvinte și sensuri noi în presa actuală*, în „Limba Română", **9** (1), p. 57–65.
Stanciu-Istrate, M. (2006). *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din sec. XIX)*, Editura Academiei Române, București.
Ursu, N.A. & Ursu, D. (2011). *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, Editura Cronica, Iași, vol. III, *Repertoriu de cuvinte și forme – supliment*, 2 părți.